

30. Edebiyatımızda Hz. Meryem ve Müellifi Bilinmeyen Bir Meryem Ana Destanı

Alper AY¹

APA: Ay, A. (2023). Edebiyatımızda Hz. Meryem ve Müellifi Bilinmeyen Bir Meryem Ana Destanı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 541-559. DOI: 10.29000/rumelide.1369106.

Öz

Hz. Meryem, hem doğu hem de batı milletleri için önemli ve kutsal bir kimliğe sahiptir. İslam inancında Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirmesi ve birtakım mucizelere nail olması ile edebiyatta sıklıkla kendinden söz ettiren bir karakterdir. Klasik şairlerimizin muhayyilelerinde çağrışım gücü son derece güçlü bir sembol olarak yer almış ve yüzlerce beyitte telmih, iktibas, tenasüb gibi pek çok edebi sanata kaynaklık etmiştir. Hazırladığımız bu çalışmada genel çerçevede İslam inancında Hz. Meryem hakkında bazı malumatlar verilmiş, edebiyatımıza Hz. Meryem'in hangi suretlerle konu edildiği yapılan çalışmalardan misallerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Mevcut araştırmalarda ekseriyetle divan veya mesneviler içerisindeki beyit veya bent esasına dayalı nazım şekillerinden örneklerle Hz. Meryem konusunun işlendiği fark edilmiştir. Bu bağlamda kısas-ı enbiyâlarda ve yazmalarda Hz. Meryem hakkında manzum mensur müstakil başlıkların olduğu çalışmamızın başka bir yönünü oluşturmaktadır. Dahası yapılan çalışmaların genellikle klasik şiirle sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Oysa modern şiir ve halk şiirinde de Hz. Meryem önemli bir karakterdir. Bu çalışmada hem edebiyatımızda Hz. Meryem konusunu irdeledik, yapılan ve yapılması gereken çalışmalara dair tespit ve tekliflerimizi tartışmaya açtık hem de Hakîm Süleyman Ata'nın Meryem Ana Kitabı'nın Oğuz lehçesiyle yazılmış bir varyantının metnini ekledik. Hz. Meryem'in vefatını konu alan Hakîm Ata'nın bu manzumesinin Orta Asya'da meşhur olduğu ve Yesevî dervişleri tarafından cehrî zikir esnasında koro halinde okunduğu bilinmekte idi. Fakat bu manzumenin Anadolu sahasında bir varyantının bulunduğu yeni bir bilgi olarak değerlendirilebilir. Çalışma genel olarak Hz. Meryem konusuna temas etmekle birlikte mezkur manzumenin metninden oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hz. Meryem, Türk Edebiyatı, Divan Şiiri, Hakîm Süleyman Ata, Meryem Ana Destanı

Mary in our literature and an unknown epic of Mary

Abstract

Mary is important and sacred for eastern and western nations. In Islam, she is frequently mentioned in the field of literature with the fact that she gave birth to Jesus without a father and achieved some miracles. In the imaginations of our classical poets, the power of association has taken place as an extremely strong symbol and has been the source of references, quotations, and tenasub in hundreds of couplets. In our study, some information has been given about Mary. Also it has been tried to determine with examples from the studies in which Mary is the subject in our literature. Generally, in divan or masnavis, with examples of verse forms based on couplet or bent, it has been noticed that the subject of Mary is handled. In this context, it constitutes another aspect of our study in which

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı ABD (Tokat, Türkiye), alper.ay40@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3035-1560 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 15.08.2023-kabul tarihi: 20.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1369106]

there are detached titles in verse about Mary. Moreover, we can say that the studies are generally limited to classical poetry. However, in modern and folk poetry, Mary is very important. In this study, we examined the subject of Mary, opened up for discussion our findings and proposals regarding the studies that have been done and should be done. We also published the text of a variant of the Book of the Mary written by Judge Süleyman Ata, written in the Oghuz dialect. It was known that this poem of Hakim Ata, which was about the death of Mary, was famous in Central Asia and was sung in chorus by the Yesevi dervishes during tehrî dhikr. However, it can be considered as new information that there is a variant of this poem in the Anatolian field.

Keywords: Mary, Turkish literature, Hakim Süleyman Ata, The Virgin Mary epic

Giriş

Türk edebiyatının klasik döneminde kaynağı büyük oranda İslam dininin temel esaslarına dayanmaktadır. Hem doğu hem de batı Türkçesi ile yazılan çoğu eserde bu etki kendisini bariz bir şekilde göstermektedir. Bilhassa Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) ile Türkistan’da, Yunus Emre (ö. 720/1320-21) ile de Anadolu’da başlayan edebiyat serüvenimizde şiir, İslam’ın temel duygu ve öngörüsünü aktarmak için mahir bir araç olarak kullanılmıştır. Bilhassa Kur’an-ı Kerîm’in ana konuları Türk şiirinin başlıca konularını ihata etmiştir. Peygamber kıssaları ile bu kıssalar içerisinde mündemîç şahıslar da edebiyatımızın önemli karakterleri arasındadır (Çelebioğlu, 1998, s. 354-355; Süer, 2019, s. 13). Örneğin edebiyatımızda hayli örneği bulunan *Kıssa-i Yusuf* veya *Yusuf u Züleyha* isimli mesneviler oldukça hacimli edebi eserlerimiz arasındadır (Koncu, 2013, s. 38-40). Anadolu sahasında Şeyyad Hamza (ö. 749/1348-49) ile başlayan *Yusuf u Züleyha* mesnevileri otuz civarında müstakil örneği ile bir gelenek oluşturacak hacme sahiptir (Levend, 1967, s. 98-99; Türkdogan, 2011). Hz. İbrahim’in kıssası ise *Halilnâme* adıyla Abdulvâsi Çelebi (ö. 817/1514) tarafından nazmedilmiştir (Güldaş, 1996). *Süleymannâme* veya *Süleymaniyye* isimleri ile Süleyman peygamberin kıssası Şemseddin Sivâsî tarafından manzum olarak yazılmıştır (Akkaya, 2015). *Hızırnâme* adıyla Hz. Musa ile Hızır arasındaki yolculuk nazmedilmiştir (Bulut, 2003; Alay, 2005). Hz. Eyyub (Süer, 2019, s. 13), Ashab-ı Kehf (Yekbaş, 2013), Hz. Lokman (Kayaokay, 2018) gibi Kur’an kaynaklı kıssaların neredeyse tamamı edebiyatımızda müstakil olarak ele alınan konular arasındadır. Bütün peygamber kıssalarını bir arada anlatan manzum kısas-ı enbiya örnekleri de mevcuttur. En mühim örneği ise Hindî Mahmud (ö. 919/1513) tarafından yazılan *Kisâs-ı Enbiya* adlı mesnevidir (Karataş, 2013). Kısaca ifade etmek gerekirse Kur’an-ı Kerîm’de anlatılan kıssaların ve bu kıssalardaki şahısların neredeyse tamamı müstakilen veya gazel-kaside gibi manzumeler arasında edebiyatımıza konu edildiğini söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Edebiyatımızda Kur’ân kaynaklı isimlerden birisi olan Hz. Meryem de bu minvalde dikkate değer isimlerdendir. Hem İslam hem de Hristiyanlıkta kutsal kabul edilen mühim birisidir. Hayat hikâyesi şairlerimizin muhayyilesinde oldukça geniş çağrışımlar yapmıştır. Anlatılmak istenen duygu, verilmek istenen mesaj Hz. Meryem’in hayat hikâyesinden veya onunla ilgili bir bilgiden, mazmundan hareketle daha estetik, daha sanathlı bir söyleyiş kazanmıştır. Edebiyatımızda hangi yönleri ile ele alındığına geçmeden önce kısaca Hz. Meryem hakkında malumat vermek söz konusu edeceğimiz örnekleri anlamlandırmak adına faydalı olacaktır.

Hız. Meryem

İslam inancında Hz. Meryem iffet, itaat, zühd, takvâ gibi kavramların sembol şahsiyetlerinden biridir. Kur’an’da 34 yerde ismi geçmektedir ve Kur’an’ın üçüncü suresi Hz. Meryem’in ailesinin ismini, on dokuzuncu suresi ise bizzat Hz. Meryem’in kendi ismini taşımaktadır. Kur’an’da ismi ile anılan tek kadın

da Hz. Meryem'dir. Âl-i İmran 3/35 ve Tahrir 66/12 de verilen bilgiye göre babasının ismi İmran'dır. Annesinin ismi ise Kur'ân'da geçmemektedir. Fakat kaynaklarda Hanne olduğu rivayet edilmektedir (Harman, 2004, s. 240). Hz. Meryem'in annesi gebeliği esnasında karnındaki evladını Mescid-i Aksâ'ya adanmış ve kız çocuk dünyaya getirince de bu adağından vazgeçmeyerek adını Meryem koymuştur. Mescidde Hz. Zekeriyâ'nın gözetiminde vahyin ifadesiyle bir fidan gibi yetişmiş ve harikulade haller ve rızıklarla rızıklandırılmıştır. İffet ve teslimiyeti ile kadınların seçkini olmuştur. Bu bilgiler Âl-i İmran suresinde şu şekilde geçmektedir:

“Hani İmran'ın karısı demişti ki: Rabbim, karnımdakini hür bir kul olarak sana adadım, benden kabul buyur. Şüphesiz hakkıyla işiten tamamıyla bilen ancak sensin, sen. Onu doğurunca Allah onun ne doğurduğunu bildiği halde şöyle dedi: Rabbim ben onu kız doğurdum; erkek, kız gibi değildir. Bununla beraber ben ona Meryem adını koydum. İşte ben onu ve neslini taşlanıp kovulan şeytana karşı (koruyasın diye) sana sığınırım. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul etti. Onu bir nebat gibi yetiştirdi ve Zekeriyâ'yı da ona bakmakla sorumlu kıldı. Zekeriyâ ne zaman (mâbette Meryem'in bulunduğu) odaya girdiyse onun yanında bir yiyecek buldu. Ey Meryem, bu sana nereden geliyor dedi. O da, bu Allah katındandır dedi. Şüphe yok ki Allah dilediği kimseye hesapsız rızık verir (Âl-i İmrân 3/35-37).”

Hz. Meryem'in seçkinliği ise şu ayetle haber verilmiştir:

“Vaktiyle melekler: Ey Meryem, Şüphesiz ki Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni âlemlerin kadınlarından seçkin kıldı, demişti (Âl-i İmrân 3/42).”

Hz. Meryem'in annesinin kız çocuk doğrunca söylediği ifadeler Yahudi şeriatı ile ilintilidir. Zira Yahudilikte sadece erkek çocuklar mâbede adanabilmektedir (Harman, 240).

Vahyin haber verdiği diğer bilgilere göre Hz. Meryem, Hz. İsa ile müjdelenmiş, onu babasız dünyaya getirmiştir. Bu durum Allah'ın kudretine bir alamet olarak da kabul edilmiştir. Hz. Meryem'in gebeliği bir meleğin kendisine getirdiği bir kelimeden mühlhemdir. Gebeliği ilerleyince Hz. Meryem doğu tarafında bir yere çekilmiş ve bir hurma ağacının altında Hz. İsa'yı dünyaya getirmiştir. Yine meleklerin telkini ile kavmiyle konuşmamak adına söz orucu tutmuştur. Zira kavmi çocuğu görünce Hz. Meryem'e iftira atmışlar ve onu iffetsizlik ile suçlamışlardır. Edebiyatımızdaki savm-ı Meryem veya Rûze-i Meryem tabirleri bu vakıya ile ilgilidir. Hz. İsa'nın annesinin kucağında kundakta veya beşikte iken kavmi ile konuşması ve annesine atılan iftirayı temize çıkarması da yine vahyin haber verdiği bilgiler arasındadır. Söz konusu ayetlerin mealleri şöyledir:

“Resûlüm! Bu Kitap'ta Meryem'den de (onlara) söz et. Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekilmişti. Sonra onlarla kendi arasına bir perde edin(ip çek)mişti. Biz ona ruhumuzu (Cebrail'i) göndermiştik de o, kendisine tam (ve düzgün) bir insan olarak görünmüştü. (Meryem) dedi ki: “Doğrusu ben senden, esirgeyen (Allah'a) sığınırım. Eğer (günahtan) sakınan (bir) kimse isen (git yanımdan).”(Cebrail de:) “Ben ancak Rabbinin sana tertemiz bir oğlan başışlamak için gönderdiği elçisiyim.” dedi. “Bana bir insan dokunmadığı ve ben de kötü/iffetsiz bir kadın olmadığım halde benim nasıl bir oğlum olur?” dedi. (Cebrail:) “Bu böyledir.” dedi. Rabbin: ‘O bana göre kolaydır. Onu insanlara (kudretimize) bir işaret ve tarafımızdan bir rahmet kılacağız’ dedi. Zaten (o ezelde) takdir edilmiş bir iştir. Nihayet (Meryem, Allah'ın izniyle) ona (İsa'ya) gebe kaldı ve bu (hali) ile uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu (budanmış kuru bir) hurma ağacına (dayanmaya) zorladı. “Keşke bundan önce ölmüş olsaydım da unutulup gitseydim!” dedi. Derken, alt tarafından (bir ses) ona şöyle seslendi:

“Üzülme, Rabbin alt (yan)ında küçük bir nehir meydana getirdi. “Hurma ağacının (kuru) dalını kendine doğru silkele, (kudretimize delil olarak) üzerine taze, olgun hurma dökülsün.” Artık ye, iç, (oğlun dolayısıyla) gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen: ‘Ben, Rahmân için (susma) oruc(u) adadım, bugün hiçbir insanla asla konuşmayacağım’ de. (Meryem) onu (kucağında) taşıyarak akrabalarına getirdi. (Onlar:) “Ey Meryem! Sen ne tuhaf bir şey yaptın!” dediler. “Ey Harun’un kız kardeşi! Baban (İmran) kötü iş yapan bir kimse değildi, annen de fâhişe değildi.” (dediler). O da (kendileriyle konuşması için) çocuğa işaret etti. (Onlar:) “Biz beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?” dediler. (Çocuk) dedi ki: “Şüphesiz ben Allah’ın kuluym. O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.” (Meryem 19/16-30).

Hız. İsa’nın bir meleğin Hz. Meryem’e getirdiği bir kelimedenden dünyaya gelmesi ise şu ayetlerde haber verilir:

“O vakit melekler demişti ki; “Ey Meryem! Allah, kendisinden (gelen) bir kelime ile sana müjde veriyor ki adı Meryemoğlu İsa Mesih’tir...” (Âl-i İmran 3/45)

“Meryemoğlu İsa Mesih ancak, Allah’ın Resûlü ve Meryem’e ulaştırdığı “ol” kelimesi ve O’nun tarafından gönderilmiş bir ruhtur” (Nisa 4/171)

İslam inancında Hz. Meryem’in iffeti ise şu ayetlerle sabit olmuştur:

“İmran’ın kızı Meryem’i de (misal verdi). O ki namusunu sağlamca korudu. Biz de ona ruhumuzdan üfledik...” (Tahrîm 66/12)

“İzzetini koruyan/iffetli (Meryem’i) de (hatırla). Biz ona ruhumuzdan üflemiş, onu ve oğlunu âlemlere bir ibret kılmıştık.” (Enbiyâ 21/91)

Bu ayetlerden hareketle Hz. Meryem iffet, ismet, takva gibi kavramlarla İslam toplumlarında Betül ismi ile anılmıştır ve halen Anadolu Müslümanları kızlarına sıklıkla Betül ismini koymaktadırlar.

İslam inancında Hz. Meryem’in vefat ettiği yer ile yıla dair kesin bir malumat yoktur. Sadece Mü’minûn suresinde akarsuyu olan yüksek bir dağda ikamet ettiklerine dair bir bilgi vardır:

“Meryem’in oğlunu ve annesini de birer ibret vesilesi yaptık ve onları oturmaya uygun, akarsuyu olan bir tepede barındırdık.” (Mü’minun 23/50)

Bu çalışmada söz konusu edeceğimiz Meryem Ana destanı da yüksek bir dağda Hz. Meryem’in vefatını konu almakta ve bu ayet muhtevası itibarı ile dikkat çekmektedir. İslam literatüründe Hz. Meryem ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri mevcuttur. Bu çalışmalarda Hz. Meryem genel itibarı ile tefsir sahasında çalışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Meryem suresinin muhtevasından oluşan çalışmalar (Alan, 2018; Eroğlu, 2020) olduğu gibi, işaretli tefsirlerde Hz. Meryem (Ay, 2011), İslam tasavvufunda Hz. Meryem (Çubukcu, 2019) veya Arap şiirinde Hz. Meryem gibi çalışma konuları da karşımıza çıkmaktadır (Usta, 2020). Bu çalışmalar bir bütün olarak dikkate alındığında İslam inancında Hz. Meryem’in hemen her yönü ile farklı kişiler tarafından çalışıldığını ifade etmemiz mümkündür. Fakat Hz. Meryem’e dair tefsir sahasında yapılan bir doktora tezi konuyu kendi sahasında bir bütün olarak ortaya koymuştur (Şahin, 2022). Yapılan tezler ve araştırmalar değerlendirildiğinde çalışmaların genellikle tefsir sahasında ağırlık kazandığı göze çarpmaktadır. Edebiyat sahasında Hz. Meryem’e

münhasır bir tezin henüz hazırlanmamış olması ise alan araştırmaları açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Hristiyanlıkta ise Hz. Meryem Tanrı doğuran bir kadın olması, kutsallığı, bakireliği, günahsız doğması ve vefat ettikten sonra semaya çıkması gibi inanışlar dâhilinde değerlendirilmektedir. Vefatı hakkında Hristiyanlıkta da kesin bir malumat yoktur. Hz. İsa'dan sonra Kudüs veya Efes'te vefat ettiğine inanılır (Harman, 2004, s. 239). Yüzyıllar içerisinde Hz. Meryem ile ilgili Hristiyanlıktaki algı muhtelif değişikliklere uğramıştır. Hristiyanlığın ilk devirlerinde Hz. Meryem'den neredeyse hiç söz edilmemekte fakat sonraki devirlerde önemli bir dinî karakter olarak yer verilmektedir. Bilhassa ortodoks ve katoliklerde Hz. Meryem'in son derece önemli bir yeri vardır ve bakirelik yemini eden rahibelerin öğretileri Hz. Meryem'e dayanmaktadır. 1854 yılında Papa IX. Pie, Hz. Meryem'in annesinin karnına düştüğü andan itibaren günahsız olduğunu, 1950 yılında ise Papa XII. Pie, Hz. Meryem'in vefatından sonra göğe yükseldiğini ilan etmiştir (Harman, 2004, 240). Görülmektedir ki Hristiyanlıkta Hz. Meryem hakkındaki malumatlar yüzyıllar içerisinde değişmekte veya papalar tarafından Hz. Meryem'e yeni bir kutsallık atfedilebilmektedir. Bu bahis oldukça uzun ve ayrı bir çalışmaya sahası olduğu için sözü fazla uzatmak istemiyoruz. Literatürde Hristiyanlıkta Hz. Meryem ile ilgili yapılan çalışmalar konuyu ihata etmektedir (Sayar, 1998; Yitik, 2000; Akalın, 2007; Fidan, 2013; Akalın, 2016).

Edebiyatımızda Hz. Meryem

Türk edebiyatının hemen her devrinde ve zemininde Hz. Meryem şiire konu edilen mühim bir karakter olarak karşımıza çıkar. Gerek divanlarda gerekse mesnevilerde Hz. Meryem bir söz hüneri ortaya koymak, ter ü tâze bir mana yakalamak, bikr-i mana terkibi ile bekaretinden ilhamla söz söylemek şairlerimizin muhayyilesinde anlam katmanları uyandırmaktadır. Hz. Meryem; iffeti, namusu, takvası, bekareti, gebeliği öncesi meleklerle konuşması, müjdelenmesi, Hz. İsa'yı doğururken bir hurma ağacına yaslanması, doğum sancısı esnasında yaşadığı pişmanlık ve kurduğu cümle, anneliği, kavminin iftirası, evladını kucağına alıp kavminin önüne çıkması, rûze-i Meryem, buhûr-ı Meryem, rişte-i Meryem, nahl-i Meryem gibi terkip ve tamlamalarla edebiyatımızda hemen her yönü ile anılan, üzerinde durulan bir şahıstır. Hem divanlarda hem de mesnevilerde sözü süslemek, bereketlendirmek, bir söz oyunu ortaya koymak için şairlerimizin sıklıkla adını andığı bir şahıstır.

Güzümüzde Hz. Meryem ve Türk edebiyatı üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi Seydi Kiraz tarafından hazırlanan "Edebiyatımızda Hz. İsa" başlıklı yüksek lisans tezidir (Kiraz, 2013, s. 126). Kiraz, tezinde Hz. İsa'dan bahisle Hz. Meryem'e ayrı bir başlık açmış ve sekiz alt başlık ile konuyu ihata etmiştir. Söz konusu alt başlıklar şöyledir: 1. Ruhü'l-Küds, 2. Muştı, 3. Anne, 4. Buhur-ı Meryem, 5. Nahl-i Meryem, 6. Savm-ı Meryem, 7. Bikr-i Meryem, 8. Rişte-i Meryem. Kiraz'ın verdiği örnekler incelendiğinde hem klasik edebiyattan hem de modern edebiyattan istifade ettiğini görülmektedir. Misalen rûze-i Meryem veya savm-ı Meryem konusunu Karamanlı Nizâmî'nin (ö. 874/1469) "Vuslatun İdine İrem Diyü Sen İsa-demün/Yıllar Olmuşdur ki Gönüm Rûze-i Meryem Tutar" beyiti ile örneklendirmişken, Hz. Meryem'in melek tarafından müjdelenmesini ve yine söz orucu tutmasını merhum Sezai Karakoç'un şiirleri ile örneklendirir (Kiraz, 127-130).

Karakoç'un *Hızır Kırk Saat*'inde geçen mezkur şiirin birkaç mısraı şöyledir:

"Ey kadın sana fıslıdayacaklar muştı sana
Tutunacaksın doğurmamış bir anne gibi hurma ağacına

*Uzun bir sessizlikten sonra gelen o ilk kelimeyi
Bir insan gibi bir er gibi gören
Karşılıyıp konuklayan kadın muştı sana
Öyleyse ey bir kelime doğuran kadın
Muştı sana*

*Yankı yapan kutlu kadın muştı sana
Bir meleğin bir sözünden gebe kalan kutlu kadın
Üç gün yüce bir oruca borçlandırıldın
En çok konuşman gerektiği anda*

*Ayazmaların aynasında boy gösteren
Dişbudak ormanı gibi azgın bir kalabalık
Önünde o ulu konuşmam yapacakken
Bir yaratış susmasına adandın
Yalnız işareti serbest bırakan
Doğurman cinsinden bir oruca borçlandırıldın” (Karakoç, 2011, 195-196)*

Dikkatle okunduğunda merhum Karakoç’un Hz. Meryem ile ilgili İslam inancında anlatılan pek çok bilgiye vakıf olduğunu ve şiirinde bu bilgileri kaynak olarak kullandığı söylememiz imkân dâhilindedir.

Hz. Meryem ile ilgili Klasik şiirimiz çerçevesinde müstakil bir çalışma yapan Bünyamin Ayçiçeği ise divan şairlerinin muhayyilelerinde oluşturdukları Hz. Meryem algısını derli toplu bir şekilde sunmuştur (Ayçiçeği, 2016). On iki başlık haline divan şiirindeki Hz. Meryem portresini çerçeveleyen Ayçiçeği, günümüze kadar bu konudaki müstakil ve en geniş çalışmayı ortaya koymuştur. Kiraz’ın tasnifi ile Ayçiçeği’nin tasnifi arasında ortaklıklar olmakla birlikte farklılıklar da göze çarpmaktadır. Ayçiçeği, klasik şiirimizde Hz. Meryem’i şu başlıklar ile değerlendirmiştir: 1. Hz. İsa’nın Annesi, 2. Temiz, ismet sahibi oluşu ve mucizevi bir şekilde hamile kalışı/ruhü’l-kuds, 3. Buhur-ı Meryem, 4. Meryem’in kucağındaki İsa ve zülf, hâl, dudak ilişkisi, 5. Hz. Meryem’in kıyafeti, 6. Rişte-i Meryem, 7. Sıvı Meryem, 8. Meryem’in İsa’yı doğurması-şairin şiirini söylemesi, 9. Meryem-Ağaç ve Çiçek Dalı, 10. Meryem’in Konuşmaması ve Hurma Ağacını Silkelemesi, 11. Hz. Meryem’in Sütü, 12. Meryem Ana ve Kilisesi.

Ayçiçeği, bu başlıkların her birisi için muhtelif beyitler derlemiş ve beyitleri günümüz okurunun idrak seviyesinde nesir haline getirerek konuyu izah etmiştir. Verilen örnekler ise önde gelen divan şairlerinin divan ve mesnevileri ile sınırlı tutulmuş ve mümkün olan en geniş bakış açısı yakalanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak adına her bir başlık için verilen örnekleri tekrar etmek istemiyoruz.

Kiraz ve Ayçiçeği’nin çalışmalarından sonra Hz. Meryem ile ilgili iki makale daha yayınlanmıştır. Yavuz Özkul edebiyatımızda rişte-i Meryem (Özkul, 2019), Melek Dikmen ise buhûr-ı Meryem konusunu incelemiştir. Bu çalışmalarda Hz. Meryem’in tek yönü daha geniş ve daha ayrıntılı bir inceleme konusu yapılmıştır. Bu yayınlar değerlendirildiğinde görülmektedir ki Kiraz ve Ayçiçeği tarafından alt başlıklar halinde sıralanan her bir konu müstakilen çalışılabilecek hacme sahip konulardır. Çalışmalarda verilen örnekler tekerrür ettiği gibi aynı başlık için birbirinden farklı örneklerin varlığı da göze çarpmaktadır.

Dolayısıyla edebiyatımızda Hz. Meryem'e dair zengin bir söylem geliştiği ilk olarak elde edeceğimiz bilgidir.

Burada bahis konusu ettiğimiz çalışmalar genellikle klasik şiir merkezli olup muhtelif divan ve mesneviler içerisinde seçilen örnek beyitler ve bentler ile edebiyatımızda Hz. Meryem çeşitli başlıklar dahilinde incelenmiştir. Oysa gazel, kaside veya mesnevi içerisinde değil müstakil olarak Hz. Meryem için yazılan manzum veya mensur eserlerin varlığından da bahsedebilmekteyiz. Örneğin manzum kısâs-ı enbiyalarda Hz. Meryem, müstakil başlıklarda anlatılmaktadır. Hindî Mahmud'un *Kısâs-ı Enbiya*'sında Hz. Meryem ile ilgili üç farklı kıssa mevcuttur. Bu kıssaların metindeki başlıkları ve varak numaraları ise şöyledir: "Kıssa-i Hazret-i İsâ-yı Nebi ve Meryem Ana aleyhisselam" (15b-16a), "Kıssa-i İsâ Peygamber ü Meryem Ana aleyhisselam" (255a-256a), "Kıssa-i Haml-i Meryem Ana aleyhisselam" (256a-259a) (Karataş, 2013, s. 69-80). Hindî Mahmud, bu eserinde Hz. Meryem'e dair bilinen kıssalara ve bilgilere yer verdiği gibi vahyin haber verdiği bilgiler dışında kurguladığı hikâyelerde de Hz. Meryem ve Hz. İsâ'dan karakter olarak istifade etmiştir (Karataş, 2013, s. 133).

Yazma eser kütüphanelerimizde kayıtlı Hz. Meryem hakkında yazılmış müstakil eserlerin varlığı ise bu hususta değerlendirilmesi gereken ayrı bir konudur. Örneğin Ankara Milli Kütüphane 06 Mil YzA 3755 arşiv numaralı yazmanın 83b-87b varakları arasında kayıtlı *Hikâyet-i Beyân-ı Vefât-ı Meryem Binti İmrân* adlı eser dikkat çekicidir (Bk. resim 1). Mensur bir eser olmakla birlikte Hz. Meryem ile ilgili müstakil bir başlık olması bu tarz bir çalışmada dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Bunun dışında merhum Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) tarafından yazılan *Hazret-i Meryem ve İsâ'ya Dair Risale* isimli rika hatlı 65 varaklı mensur yazma, Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi 42 Kon 1769 numaralı arşive kayıtlıdır. Eser, Ahmed Sadık Yivlik tarafından nüsha belirtilmeden sadeleştirilerek yayınlanmıştır (Öngören, 2002, s. 182).

Hakîm Süleyman Ata'nın Hz. Meryem Kitabı

Anadolu sahası dışında ise Hz. Meryem ile ilgili doğu Türkçesi ile yazılmış meşhur bir manzume vardır. Hoca Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Hakîm Süleyman Ata'nın (ö. 582/1186) *Hazret-i Meryem Kitabı* (Kara, 1997, s. 184) bu konuda üzerinde durulması gereken bir eserdir. Münevver Tekcan tarafından yayınlanan bu manzume 73 dörtlükten oluşmakta (Tekcan, 2005, s. 188-197; Tekcan, 2008, s. 47) ve Orta Asya'da Yesevî dervişleri tarafından cehrî zikir esnasında koro halinde okunmaktadır (Kara, 1997, s. 184; Tekcan, s. 186). Hz. Meryem'in vefatını konu alan bu manzume 7'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Hakîm Süleyman Ata'nın bu konuyu hangi kaynaktan aldığına dair elimizde bir bilgi mevcut değildir. Hakîm Ata'dan 124 yıl sonra vefat eden Rabgûzî'nin (ö. 710/1310) Harezmi Türkçesi ile yazdığı *Kısâsü'l-Enbiyâ*'sında (Ata, 1997) bu kıssa mensur halde yer almaktadır (Tekcan, 188).

Hakîm Ata'nın *Hazret-i Meryem* kitabındaki olay örgüsü Hz. İsâ'nın övgüsü ile başlar. Ardından Hz. Meryem ile Azrail'in karşılaşması anlatılır. Hz. Meryem, Azrail'den mühlet ister, maksadı oğlunu son bir defa görebilmeğidir. Fakat Azrail mühlet vermez ve canını alır. Hz. İsâ annesinin ölümü karşısında tıpkı Yakup peygamberin oğlunu kaybettiği zaman ağladığı gibi feryad eder. Ardından İsrailoğulları'ndan kefen almak ister ama İsrailoğulları Hz. İsâ'ya yardım etmezler. Netice itibarı ile kıssa Hz. Meryem'in defnedilmesi ile son bulur.

Hz. İsâ'nın övgüsü bağlamında metnin altıncı ve yedinci dörtlükleri şöyledir:

Meryem erdi anası

Hiç yok erdi atası

Enbiyâlar öyesi
Nûrdın bolmış dedi yâ

Kayu elge ol kirse
Tüme közsizni körse
Turup dualar kılsa
Közlüg bolur erdi yâ (Tekcan, 2008, s. 35-36)

Hız. İsa'nın babasız dünyaya gelişini ve gözü görmeyenleri iyileştirmesini anlatan bu dörtlükler İslam inancında kabul edilen gerçeklerdendir.

Hız. Meryem'in Azrail ile karşılaşması ise şöyle anlatılmaktadır:

Kökdin Azrail indi
Meryem kaşıga keldi
Yüzge kelip olturdu
Karşı selâm kıldı yâ

Meryem aleykin aldı
Anı körmeyin bildi
Öz cânıdın tükendi
Kaydın keldin dedi yâ

Aytur tenim titreşür
Aziz cânım tolgaşur
Yüreklerim talpınur
Atın nedür dedi yâ

Men men saray bozguçı
Hatunlar tul kılguçı
Oğlan yetim kılguçı
Azrail men dedi yâ

Keldim cânım algalı
İllyiyinge iltkeli
İsa'nı yetim kılgalı
Fermân andag boldu yâ (Tekcan, 2008, s. 38)

Bu tertip ile hikâye devam etmektedir. Hız. Meryem Azrail'den mühlet talep eder ama mühlet verilmez ve canını teslim eder. Hız. İsa ise cansız yatan annesini yorgunluktan uyuyakalmış zannederek bir süre bekler fakat bir gün sonra gökten bir ses annesinin vefat ettiğini haber verir ve Hız. İsa iki gözü iki çeşme ağlar:

Bir ün keldi havadın
Meryem bardı dünyadın
Yetim kaldun anadın
Andag nidâ keldi yâ

Îsâ munı eşitti
Yığlayu zârı kıldı
Nevmîd bolub ökümdi
Rab'ge zârı kıldı yâ

Yüzüni yerge koydı
Anam teyu yığladı
Özini yerge urdı
Bî-huş bolub kaldı yâ (Tekcan, 2008, s. 41)

Hz. Îsâ İsrailoğulları'ndan annesini defnetmek için yardım ister ama dağda yılan olduğunu öne sürerek yardım etmek istemezler. Hz. Îsâ dağa döndüğünde meleklere annesini nurdan bir kefene sardığını ve defnetmek için toplandıklarını görür. Hz. Meryem defnedildikten sonra Hz. Îsâ Allah'a dua eder ve annesinin dirilmesini ister. Bu dua üzerine Hz. Meryem dirilir ve oğluna ölüm gerçeğini hatırlatarak tekrar vefat eder.

Oldukça duygu yüklü olan bu manzum kıssa temelinde dünyanın fâniliğini salık vermektedir. Zükd, takva gibi kavramlar üzerine inşa edilen hikâye, Yesevî dervişlerinin dünyâ algılarını da bir manada göstermektedir. Hikâyenin Rabgûzî'nin *Kısâsü'l-Enbiyâ* adlı eserindeki mensur varyantında ise ilginç bir bilgi vardır. Hz. İsa ile Hz. Meryem'in kavimlerinden ayrılarak bir dağ başına yerleşmeleri ve kendilerini ibadet ve takvaya adamalarının sebebi kavimlerinin Hz. Îsâ'yı ilah, Hz. Meryem'i ilâhe edinmelerinden dolayıdır (Ata, 1997, s. 242). Yoldan çıkan kavmine karşı anasına hitab eden Hz. Îsâ, bir dağa çıkmayı, oruç tutup ibadetle meşgul olmayı teklif eder. Hikâyenin *Kısâsü'l-Enbiyâ'daki* bu mensur varyantı şöyledir:

"Kaçan Îsâ ulgaydı bir kün anasıya aydı. Mevlî Tealâ bizni ne için yaratdı? Anası aydı: hıdmet, ta'ât için yarattı. Îsâ aydı: kopğıl bu halâyıklar arasın çıkılın, men bular arasından hıdmet kılumasmen. Anasının elgin tutup tagga çıktılar. Savma kılıp ta'ât ve ibâdetle meşgul boldılar, kündür rûze tuttular, ağız açgu vakt bolsa ca'dî athğ kök ot keltürdiler, ağız açtular. Bir kün Îsâ nerse tileyü bardı Azrail yetip keldi, Meryem aydı: kimsen, oğlum yok men zâife-men. Azrail aydı: men melekü'l-mevt men. Meryem aydı: ne işge keldin? Azrail aydı: senin canını alğal keltim tedî. Meryem aydı: Mevlî tealâ yarlıgın yürütgil. Meryem canını aldı. Îsâ yetip geldi, anasın kördi yatur, uyuklardur dep oygatmadı. Kün batır vakt boldı erse Îsâ aydı: ey ana kopğıl namaz vakti keçmesün. Cevap bermedi, havadın ün işitidi, anan öldi, ölügni mi indeyürsen. Îsâ zâr zâr yığlab kadguluk boldı, anam nerse yemedi öldi, tep özi hem yemeti. Ol keçe anası katında uyudu, tüş kördi, anası uçmah içinde hulle keyip taht üzre oturur, tegresinde hûrlar hıdmet kılurlar. Anası aydı: Ey Îsâ meni ağız açmadı dep kadgurmagıl, Mevlâ tealâ mana rûzi berdi ağız açtım tedî. Tanlası kopdı kendige bardı avratlarını keltürdi, Meryemni yudular toprakğa kodılar. Andın son Îsâ elke kirdi halâyıknı imâna dâvet kıldı." (Ata, 1997, s. 242).

Rabgûzî'ye göre Hz. İsa annesinin vefatından sonra tekrar halkını karşısına çıkıp onları hak dine davet etmeye başlamıştır.

Meryem Ana Destanı

Bu çalışmada metnini yayınlayacağımız manzume Hakîm Süleyman Ata'nın Meryem Ana manzumesinin Oğuz Türkçesi ile Anadolu sahasında yazılmış bir varyantıdır. Hz. Meryem hakkında nadir müstakil bir manzume olan Destan-ı Meryem Ana, Arş. Gör. Asım Kaya'nın özel kütüphanesinde bulunan bir yazma nüshada yer almaktadır. Yazma, Şehîdî mevlidi ve Yunus ilahilerinden oluşmaktadır. Yazmanın ferağ kaydı elimizde mevcut değildir. Eser yıpranmış dönem cildi içinde 126 varaktan oluşmaktadır. Varak numaraları kayıtlı değildir. Bazı sayfalar tamir görmüştür. *Destân-ı Meryem Ana* manzumesi ise bu yazmanın son beş varağında kayıtlıdır (İlk sayfa için bkz. resim 2). Yazmanın tamamı 11 satır harekeli nesih hatla yazılmıştır. Söz başları ve çerçeveler kırmızı mürekkeptir. Temmet kaydı ise Meryem Ana manzumesinin sonunda mevcuttur fakat şairin mahlası, istinsah tarihi veya müstensih dair bir malumat kayıtlı değildir. Yazmaya dair meselenin belki karmaşık yönlerinden birisi Şehîdî'nin kim olduğuna dairdir. Edebiyatımızda bu mahlası taşıyan üç şairden bahsedilmekte ve mevlid sahibi Şehîdî'nin kimliği net olarak bilinmemektedir (Köksal, 2011, s. 65; Özkan, 2012, s. 7, Kurğa, 2019, s. 6). İpsalalı Ebu'l-Hayr'ın mahlasının Şehîdî olması ve mevlidinin bulunması ve dahası Şehîdî mevlidi ile ortak noktalarının bulunması bu mevlidin İpsalalı'ya ait olma ihtimalini akla getirmektedir fakat Fatih Köksal'ın bu hususta yaptığı değerlendirme ve tespitler Şehîdî'nin İpsalalı'dan başka birisi olduğu yönündedir. Meryem Ana Destanı'nın yazılı olduğu elimizdeki Şehîdî mevlidi nüshası bu konudaki karışıklığa bir çözüm getirebilir mi bilemiyoruz. Bu başka bir çalışmanın konusudur diyerek kendi konumuza dönmek istiyoruz. Fakat Şehîdî mevlidinin yeni bir nüshasının varlığını da bu sayede duyurmuş olmak bu çalışmanın ayrı bir yönüdür.

Elimizdeki manzumenin ilk on altı beyti mefâîlün/mefâîlün/mefâîlün/mefâîlün kalıbıyla yazılmıştır. On altıncı beyitten itibaren manzume dördlük ve sekizli hece olarak devam etmektedir. Otuz ikinci dördlükten sonra ise metin yazma nüshada manzum-mısralara ayrılmış çerçeveli aralıklı yazı- gibi gözüke de mensur olarak devam etmektedir. Metnin sonuna doğru nazım nesir karışık bir üslup kendini göstermektedir. İlk on altı beyitte dünyanın fânîliği, geçiciliği, güvenilmezliği, ölümün hakikati gibi konularla Hz. Meryem ile oğlunun bir dağda küçük bir ev yapıp ibadetle meşgul olmaları anlatılır.

Azrail ile Hz. Meryem karşılaştığında Azrail'in söylediği ifadeler Hakîm Süleyman Ata ve elimizdeki manzumede şöyledir:

Hakîm Ata:

Men men saray bozguçı
Hatunlar tul kılguçı
Oğlan yetim kılguçı
Azrail men dedi yâ

Destân-ı Meryem Ana:

Nice evler hârâb iden
Şâhiblerin turâb iden
Analar yüregın yakan

Bilesin 'Azrâ' il benem

Her iki dördlüğün de üslup itibarı ile birbirine yakınlığı aşıkârdır. Oysa birisi doğu lehçesi, diğeri Oğuz lehçesi ile kaleme alınmıştır. Bu manzumeyi yazan kişinin zemin metinden haberdar olduğu, belki Yesevîlik geleneğine aşinalığı kuvvetle muhtemeldir. Hikâyenin diğerkısımlarında da buna benzer benzerlikler mevcuttur.

Hikayenin başlangıcında Rabguzî'nin rivayetinden farklıdır. Hz. Meryem ve oğlunun dağ başına çekilmelerinin gerekçesi altıncı beyitte dünyanın geçiciliğine dayandırılmaktadır. Hz. Meryem bu dünyanın fânî olduğunu, dolayısıyla buna bağlanmamak gerektiğini, ibadetle meşgul olmanın lüzumunu hatırlatarak bir dağa çıkmayı oğluna telkin etmiştir. Bu hikâyenin bütün varyantlarında ortak olan birkaç husustan birisi vakıanın bir dağ başında gerçekleşmiş olmasıdır. Elimizdeki manzumenin sekizinci beytinde de Hz. Meryem ve oğlu bir dağ başında ibadet halindedirler:

Ĥulûşâne kılub niyyet tağın başına çıkdılar

Bir evcegiz yapub anda 'ibâdet etmeğe anı

Hikayenin devamında kurgu şöyle ilerlemektedir: Ana oğul halis bir niyetle dağa yerleşip küçük bir ev yapmışlar ve burada ibadetle meşgul olmuşlardır. Gece gündüz oruç, namaz gibi ibadetlerle vakit geçirmektedirler. Hz. İsâ iftar için çevreden yeşil ot toplar ve iftarlarını bu otlarla yaparlar. Yine bir gün oruçlarını açmak için annesi Hz. İsâ'yı ot toplamaya gönderir. Bu esnada Azrail, Hz. Meryem'e görünür ve ikisi arasında bir diyalog başlar. Hz. Meryem, Azrail'den oğlunu son kez görmek için müddet ister ama Azrail bunun mümkün olmayacağını beyan eder. Hz. Meryem'in son üç nefesi kalmıştır. Bunlar tükenince Azrail Hz. Meryem'in canını alır. Ardından Hz. İsâ çıkagelir. Bakar ki annesi yatmaktadır. Uyduğunu vehmeder ve anaya öf bile denmez diyerek ses etmez. Fakat iftar olmuş, namaz vakti çıkmaktadır. Bu kaygı ile anasını uyandırmak isterken meleklerden bir ses gelir. Melekler anasının öldüğünü söyler. Ardından İsâ peygamberin anasına feryadı anlatılır. Oldukça içli ve samimi bir eda ile ağıt yakar. Hz. İsâ, meleklerle birlikte anasını kefenler ve defneder. Mezarının üzerinde ağıt yakarken anasının sesini duyar ve anası ona vuslatın kıyamete kaldığını, üzülmemesi gerektiğini telkin eder. Yazar buradan sonra Hz. Meryem'in semaya yükseldiğini ve dördüncü kat semada bulunduğunu ifade eder ve hikâyeyi dua ile bitirir: Bu destanı okuyup dinleyene Hz. Havva, Hz. Meryem, Hz. Hatice, Hz. Fatma ve Hz. Peygamber ile dört halifesi kıyamette şefaata eylesin.

Bu kurgu hikâye İslam inancında mevcut değildir. Hristiyanlıkta ise Hz. Meryem, Hz. İsâ'dan sonra vefat etmiştir. Dolayısıyla bu hikâyenin doğuda ve batıda dinî bir zemine oturması pek mümkün değildir. Sadece Mü'minûn suresi ellinci ayette Hz. Meryem ve oğlunun akarsuyu olan bir tepede ikamet ettikleri kayıttır ki bu kıssanın vahye uyan tek yönü burasıdır. Diğerkısımları ise konu itibarı ile vahye muhalefet etmemekle birlikte kurgusaldır. Özünde dünyanın geçiciliğini, ibadetin önemini telkin eden bir muhtevaya sahiptir. Dolayısıyla tekke çevrelerinde ve halk arasında okunan bir manzume olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Metin

Destân-ı Meryem Anamuz

mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

1. Gözüñ aç nevm-i gafltetden unud sen böyle şâdânı

Degildir kimseye bâkî cemî'an buldı nâlânı

2. Ki Meryem Ana'nın mevtin beyân idem saña bütün
Derûn üzre bunı diñle ki naql idem hülûşânî
3. Bâkî değıl fenâ dünyâ gülünmez bunda hiç aşlâ
İki gözüm turma ağla göresin dürlü şâdânı
4. Muhammed anı cennetde düğün idüb alırsardur
Müyesser eyle görmeklik irevüz cümle seyrânı
5. Hüdânın böyle maqbûli anların hâlini diñle
Ölüm aña neler etdi gönüller bunda nâlânı
6. Meger bir gün dedi Meryem ki oğlu İsâ nebiye
Bu dünyânın sonı yokdur ki cümle haki yeksânı
7. Ana oğul bu ikisi bunı söyleşdiler bir bir
Kamu vîrânı terk idüb kodılar mâl-i dârânı
8. Hülûşâne kılub niyyet tağın başına çıkdılar
Bir evcegiz yapub anda 'ibâdet etmeğe anı
9. Bu tağın başında bunlar mekân bağlayuben anlar
Gice kâ'im gündüz şâ'im idüben dâim ezrânı
10. Oruc namâz 'ibâdetler gice ündüz ki tât'atler
İmâsı icmâsı bunuñ ki diñle cânımuñ cânı
11. Ki iftâr itmege her gün yeşil ot devşirür İsâ
Orucların açarlardı ki soñra diñle bunları
12. Yine bir gün dedi Meryem ki oğlu İsâ nebiye
Yeşilce ot getür bugün ki iftâr idelüm anı
13. Gidüben Hâzret-i İsâ yeşilce ot getürmege
Ki Meryem anamız dağı 'ibâdet üzre hem kânî
14. Eline aldı kitâbı oğur dâimâ sübhânı
Bir arâbî gelüb derhâl selâm verüb aña cânı
15. Selâmını alınca ol vücûdı ditredi cânı
Vücûdum ditredi biñ kez ki gönlüm etdi giryânı

16. Kerem eyle baña söyle nice kişisin bileyin
Dedi kim adım Azrâ'il ki geldim emr-i Rabbânî
‘Azrâ’il Meryem’e bunu söyledi:
8’li hece
17. Nice evler ĥarâb iden
Şâhiblerin turâb iden
Analar yüregın yakan
Bilesin ‘Azrâ’il benem
18. Anadan ma‘şûm ayıran
Gönüllerin maĥzûn iden
Ana ata belin büken
Bilesin ‘Azrâ’il benem
19. Nece gün yüz dilberleri
Gözi kaşı sünbülleri
Topraĥa ĥarıřub bunları
Bilesin ‘Azrâ’il benem
20. Nece biñ kez şarâyları
Yeksân oldu nişânları
Nece oldu bunca malları
Bilesin ‘Azrâ’il benem
21. Seniñ cânıñı yâ Meryem
Bilesin almaĥa geldim
Tedârik üzre olasıñ
Bilesin ‘Azrâ’il benem
Meryem Anamız ‘Azrâ’ile söyledi:
22. Oruc bozmak için oĥlum
Yeşil ot getürmege gitdi
Gelince viresin amân
Vaşıyyetim vardur aña kerem eyle anı deyim

23. 'Azrâ' il dedi kim olmaz
Amân yokdur saña benden
Amân dedi yine Meryem
Aña sarılıb қоқasım geldi
24. Қоқusıyla virem cânı
Kerem et 'Azrâ' il amân
Dedi Meryem yine aña
Ki vir baña bugün izni
25. Dedi kim 'Azrâ' il aña
Viremem hiç saña amân
Ki kaldı üç nefes 'ömrün
Bilesin 'Azrâ' il benem
26. Hüdâ' dan böyle emr oldu
Viremem bir şoluқ mühlet
Ururam nice câna
Bilesin 'Azrâ' il benem
27. O sâ'at ura pençe'i
Ki Meryem ana cânına
Sözleri gözleri derhâl
Bilesin 'Azrâ' il benem
28. Meleklerle feriştehler
Getürüb rûhunu 'arşa
Yedi gögün melekleri
Қamu aғlaşdılar zârî
29. Gelüb Îsâ görüb anı
Uyur sandı anasını
Ki bilmez hâli nice oldu
İşiden olub efgânî
30. Ana gice 'ibâdetde
Orucun dutmada her gün

Uyusun söyleme aña

Anamdur dedi ol İsa

31. Ki gördi kim uyanmaz hiç

Dedi kim söylemem aña

Anaya öf bile dimem

Şabr idem dedi İsa

32. Namâzın vakti hem geçdi

Dağı iftâr vakti geldi

Anam uyan cânım anam

Deyüben söyledi İsa

Ol sâ'at kim meleklerden nidâ geldi ki yâ İsa sen anañı uyur sandın anañ hod dünyâdan gecdi. Ol sâ'at İsa aleyhisselâm yüzünü yüzüne sürüb ağladı. Ey ana niçün ben gelince 'Azrâ'ilden mühlet alub durmadın dedi. Baña muhabbetin yok mudur dedi ol sâ'at meleklerden bir nidâ geldi. Yâ İsa Meryem anañ 'Azrâ'il Aleyhisselâma yalvardı oğlum gelsün birkaç vaşiyetüm var söyleşeyüm dedi. Aman dedi dinlemedi koğusun alub cân virem dedi dinlemedi tâ sonra hasretimiz Kıyâmete kalsun deyince İsa aleyhisselamuñ âhı efgânı göge çıkdı. Andan sonra melekler cennet hulleleri getürdiler kabre değin attılar. İsa aleyhisselâmın Meryem anañın aķberinde ağladığudur:

Ağlayayım sensin anam

Ĥasretim tâ kıyâmete kaldı anam

Bağrımı ĥûn eyleyüb deldin anam

Uykular baña ĥarâm olsun anam

Ağlayayın dâima sensiz anam

Ben kimler ile eyleneyim sensiz anam

Āķıbet bu ĥâl üzre ağlar iken anasının kabrinden bir nidâ geldi. Ey oğlum İsa ağlama kıyâmetde görüşürüz. Ĥasret kıyâmete kaldı hemân bizi duâdan unutma dedi. Ĥaķ emriyle göge ağdı şimdi dördüncü kat göktedir. Bu Meryem anañın vefâtını okuyub dinleyene kıyâmetde Meryem ana ve Fâtıma ana ve Āişe ana ve Havva ana ĥazret-i Resul sallallahu aleyhi vesellem ve çâr yârları Ebu Bekr u 'Ömer u Oşmân u 'Ali Cümlesi şefâat iderler dinleyen erler ve avretlere cümlesini cennetde görünseniz gerekdir. Allahu azîmüşşân cümlesiniñ şefâatinden ayırmaya. Amin.

Sonuç

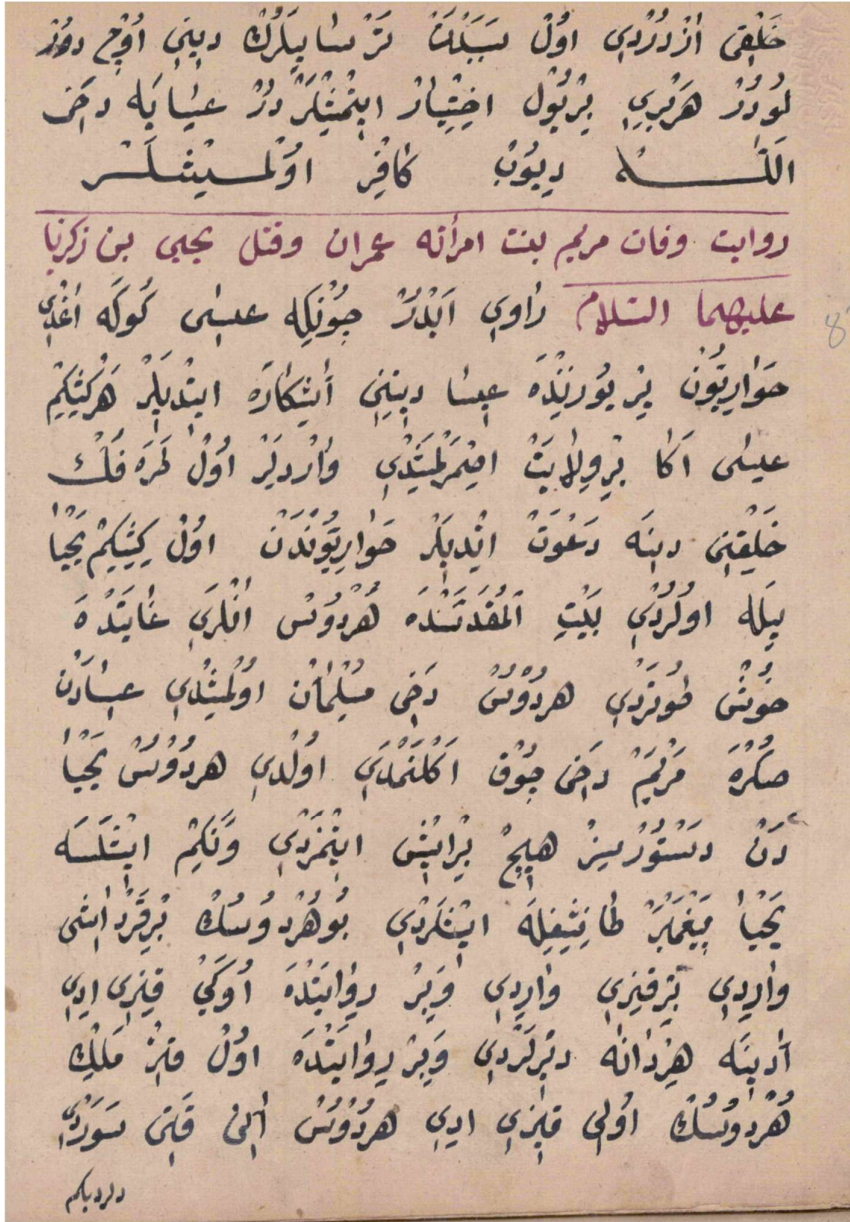
Edebiyatımızda Hz. Meryem'e dair hazırladığımız bu çalışma neticesinde bazı tespitler ve değerlendirmeler yapma imkânı doğmuştur. İlk olarak üzerinde durmamız gereken konu Türk edebiyatı için Hz. Meryem'in güçlü bir karakter olduğu ve edebiyatımızın hemen her alanına etki ettiği gerçeğidir. Klasik edebiyatta muhtelif başlıklar dahilinde tasnif edilen Hz. Meryem konusunun, birkaç makale veya sempozyum tebliğinin ihata edebileceği bir hacmin çok ötesinde olduğu bu çalışma esnasında fark ettiğimiz önemli noktalardan bir tanesidir. Bu husustaki ilk teklifimiz sadece klasik edebiyatta değil, modern şiirde ve halk edebiyatında da Hz. Meryem ayrı ayrı incelenmeli ve bütüncül bir yaklaşım sergilenmelidir. Dahası doğu lehçesi ile yazılan Hakîm Süleyman Ata'nın Hazret-i Meryem

manzumesinin Oğuz lehçesinde bir varyantının olduğu da bu çalışma neticesinde elde ettiğimiz yeni bilgiler arasındadır. Ayrıca manzumenin içerisinde bulunduğu yazmanın da Şehîdî mevlidinin bilinmeyen bir nüshasının olması ayrıca bir kazanım olarak kabul edilebilir. Değerlendirdiğimiz çalışmalarda tespit ettiğimiz bir diğer husus ise bilhassa divanların satır aralarında örneklerini gördüğümüz Hz. Meryem algısının kahir ekseriyetle vahye muvafık bir görüntü arz etmesidir. Klasik şairlerimiz Hz. Meryem'i vahyin haber verdiği bilgiler dâhilinde şiirlerine konu edinmişlerdir. Bununla birlikte merhum Sezai Karakoç'un Hz. Meryem hakkında yazdığı manzumeler hayranlık uyandıracak derecede vahiyle örtüşmektedir. Karakoç'un hem klasik şairler gibi Hz. Meryem'den bahsetmesi hem de vahyin bütün öğretilerini şiirine yansıtması bilhassa üzerinde durulması gereken bir meseledir. Divanlar dışında bazı kısâs-ı enbiyâlarda ve müstakil başlıklarla yazılan manzumelerde ise Hz. Meryem konusu vahyin öğretilerinin dışında kurgusal bir zeminde işlenmiştir. Hakîm Süleyman Ata'nın, Rabgûzî'nin ve bu çalışmada yayımladığımız manzumenin ne İslam inancındaki Hz. Meryem ile ne de Hristiyanlıkta inanılan Hz. Meryem'le ilgisi vardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere sadece vakıanın bir dağ başında geçiyor olması Mü'minun suresi ellinci ayete taalluk etmektedir. Bu durum da bir tevafuktan öteye geçmeyebilir. Zira Hz. Meryem'in vefatını konu edinen bu manzumeler tamamen kurgusaldır ve tekke çevrelerinde dünyanın geçiciliği, ölümün hatırlanması, zühd ve takva gibi kavramlar ile ilintilidir. Meselenin öte yanında yani batı dünyasındaki Hristiyanlık öğretilerinde ise Hz. Meryem, Hz. İsa'dan sonra vefat etmiştir. Dolayısıyla bu hikâyenin batı veya israiliyat kaynaklı olması da pek ihtimal dâhilinde değildir. Şu haliyle bu hikâye batı toplumlarının Hz. Meryem tasavvuru ile vefat zamanı bakımından örtüşmemektedir.

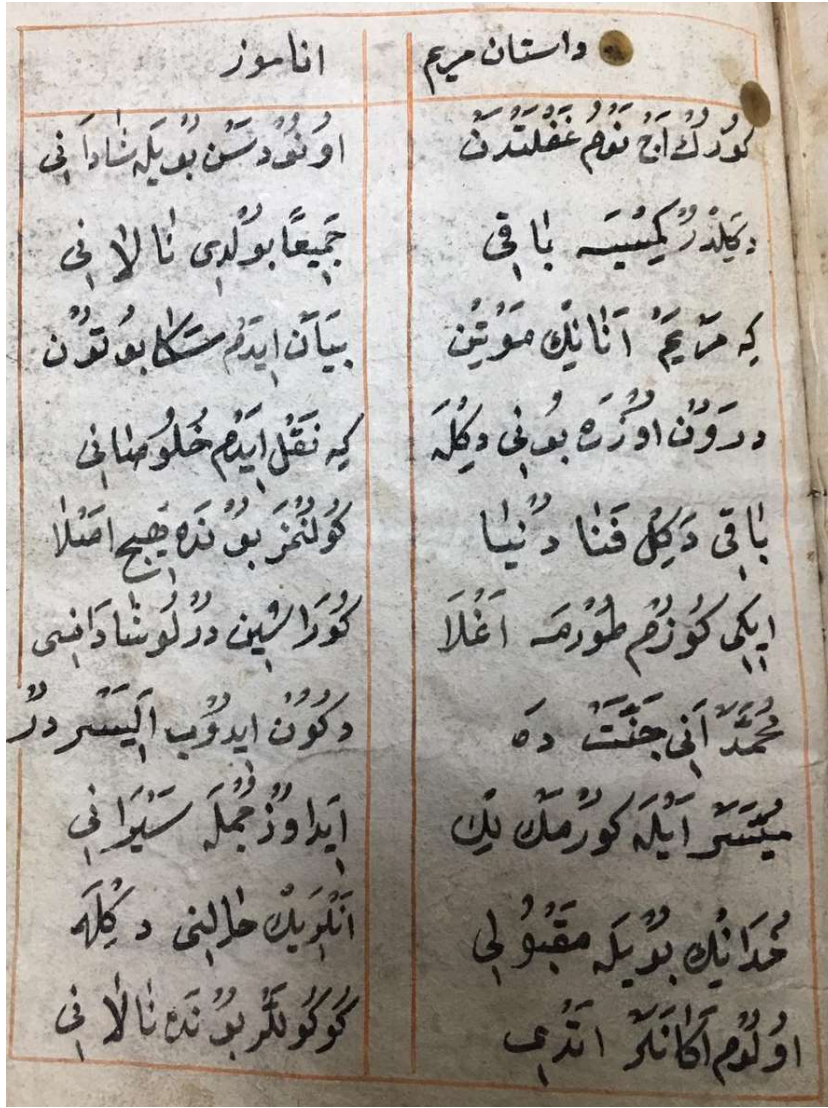
Kaynakça

- Abdulvâsî Çelebi, *Halil-nâme* (Haz. Ayhan Gültaş) (1996). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, K. H. (2007). "Orta Çağın Hristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 27/271-305.
- Akalın, K. H. (2016). "Göğün Kraliçesi İsis'in Geri Dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana Tapınması". Erzurum: *İLTED*. 45/81-107.
- Alan, F. (2018). *Meryem Suresi Tefsiri*. Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Tefsir Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır.
- Alay, Z. (2005). *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-nâmesi (İnceleme-Metin)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Annemaria Schimmel, (2007). "Rûmî'nin Nazmında Mesih ve Meryem'le İlgili Şiirsel İmgeler", (Çev. Mehmet Şahin). *Türk İslam Medeniyetleri Akademik Araştırmalar Dergisi*. Konya: Mevlana Özel Sayısı.
- Arat, R. R. (1977). "Hakîm Ata". *İslam Ansiklopedisi*. V/1, 101-103, İstanbul: MEB.
- Ay, M. (2011). "İşarî Tefsirlerde Hz. Meryem". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25/123-138
- Ayçiçeği, B. (2016). "Klasik Türk Edebiyatında Hz. Meryem". Kiev: ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС: МЕТОДОЛОГІЯ, ІМЕНА, ТЕНДЕНЦІЇ, S. 7, s. 3-13.
- Bulut, M. A. (2003). *Eğridirli Şeyh Mehmet Dede Sultan'ın Hızırname'si*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çeliboğlu, A. (1998). "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler". Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları. Ankara: MEB.
- Çubukcu, H. (2019). "İslam Tasavvufunda Hz. Meryem". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. 11/2, 559-572.

- Dikmen, M. (2023). “Klasik Türk Şiirinde Buhurumeryeme Dair”. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15.
- Eroğlu, C. (2020). *Meryem Suresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Ağrı İbrahim Çeçen Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ağrı.
- Fidan, M. K. (2013). “Ana Tanrıçalardan Bakire Meryem’e: Kadının Mitolojik Öyküsü”. Bursa: *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV*. 927-944.
- Harman, Ö. F. (2004). “Meryem” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX, s. 236-242, Ankara: TDV Yayınları.
- Hindî Mahmud, *Kısâs-ı Enbiya* (Haz. Ahmet Karataş). (2013). İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (1997). “Hakîm Ata”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XV, 183-184, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kayaokay, İ. (2018). “Ahmed Râşid’in Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi”, Bartın: *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*.
- Kiraz, S. (2013). *Edebiyatımızda Hz. İsa*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi.
- Koncu, H. (2913). “Yusuf ve Züleyha”. C. 44. s. 38-40. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, F. (2011). *Mevlidnâme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Levend, A. S. (1967). “Divan Edebiyatında Hikâye” Ankara: *TDAY Belleten*. S. 71, 98-99.
- Öngören, R. (2002). “Ahmet Avni Konuk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXVI, 180-182, Ankara: TDV Yayınları.
- Özkul, Y. (2019). “Klasik Türk Şiirinde Kullanılan Rişte-i Meryem Söylemi/Mazmunu Üzerine Bir Mütâlaa”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, volume 12, Issue 64. 2019.
- Rabgûzî, *Kıyasü'l-Enbiyâ*. (Haz. Aysu Ata). (1997). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sayar, S. (2007). “Prof. Dr. Günay Tümer’e Göre Hristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem”. Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/7, 339-408.
- Süer, F. R. (2019). *Livâyî’nin Manzum Yâsîn Sûresi Tefsiri*, İstanbul: Asitan Yayınları.
- Şahin, Z. A. (2022). *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı Doktora Tezi, Adana.
- Tekcan, M. (2005). “Hazret-i Meryem Kitabı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXII, 185-216.
- Tekcan, M. (2008). *Hazret-i Meryem Kitabı*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Tunç, S. (2010). “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, volume 3, Issue 15.
- Türkdoğan, M. G. (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap.
- Usta, İ. (2020). “Metinlerarasılık Bağlamında Modern Arap Şiirinde Meryem Figürü,” *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/85-82.
- Yekbaş, H. (2013). *Divan Şiirinde Ashâb-ı Kehf ve Râşih’in Ashâb-ı Kehf Mesnevisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yitik, A. İ. (2000). “Hz. Meryem ve Efes Meryemana Evi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.5, 54-70.

Resim 1: Rivayet-i Vefât-ı Meryem binti İmrân

Resim 2. Destân-1 Meryem Anamuz